

Politikos ir socialinė filosofija

POLITIKOS FILOSOFIJOS TIKSLAS

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto
 Politikos teorijos katedra
 Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius
 El. paštas: Alvydas.Jokubaitis@takas.lt

Straipsnis skiriamas politikos filosofijos kaip disciplinos savitumui apibrėžti. Siekiama parodyti pagrindinius politikos filosofijos ir politikos mokslo skirtumus. Straipsnis pagrįstas prielaida, kad šiuolaikinė politikos filosofija negali išvengti kantiškosios disciplinos tikslų sampratos, pagal kurią būtina tirti ne tik patyrimą, bet jį sukuriančias sąvokines, normatyvines bei vertybines prielaidas. Diskusija su politikos mokslo atstovais sukūrė gynybinį politikos filosofijos kaip disciplinos tapatumą. Tai, ką politikos filosofai sako politikos mokslų akivaizdoje, dažnai skiriasi nuo to, ką jie iš tikrųjų daro imdamiesi nagrinėti konkrečias filosofines problemas.

Pagrindiniai žodžiai: politikos filosofija, politikos mokslas, normatyvinė teorija, pozityvizmas.

Pozityvizmas yra agresyvi mokslo filosofija. Pozityvistai ne tik pabrėžia mokslo reikšmę, bet ir puola visa, kas negali būti patikrinta jo metodais. Pagrindinis jų išpuolių objektas yra filosofija. Jie sukūrė savo filosofiją, teigiančią, kad teisinga yra vien jų mokslo filosofija, ir bando įtikinti, kad naujas politikos mokslas gali pakeisti senąją politikos filosofiją, perimdamas visas jos tyrinėjimų sritis ir per kelis amžius nusišlovėjusią problematiką. Politikos filosofijai norima palikti muziejinio eksponato vaidmenį.

Politikos filosofai patyrė išpuolingą pozityvistų puolimą. Praeito amžiaus šeštojo dešimtmečio pabaigoje politikos mokslo atstovai atvirai prakalbo apie politikos filosofijos pabaigą. Ši disciplina buvo pradėta aiškinti kaip

užverstas politinės minties istorijos puslapis, be kurių nors didesnių šansų ateičiai. Politikos mokslininkai įrodinėjo galį perimti visus tolesnius politikos tyrinėjimus. Politikos filosofiją jie suvokė kaip atgyvenusį Vakarų politinės minties etapą. Isaiah Berlinas tuomet klausė: „Ar dar yra toks dalykas, kaip politinė teorija? Šis angliškai kalbančiuose kraštuose įtartinais dažnai pateikiamas klausimas ginčija pačius tokio dalyko kredencialus: bandoma įteigti, kad politikos filosofija, kokia ji buvo praeityje, šiandien yra mirusi arba mirštanti“ (Berlin 1972: 1).

Praėjus keliems dešimtmečiams po agresyvių pozityvistų išpuolių, reikia pripažinti, kad politikos mokslininkų samprotavimai apie politikos filosofijos mirtį buvo pernelyg ankstyvi.

Ši disciplina ne tik nemirė, bet priešingai – nuo aštuntojo praeito amžiaus dešimtmečio, su vadinamosios „Rawso kartos“ pasirodymu, pergyvena klestėjimo laikotarpį. Politikos filosofija šiuo metu yra viena įdomiausių politikos mokslo šakų. Politikos mokslininkai paskendo smulkiuose tyrinėjimuose, o politikos filosofai sugebėjo pasiūlyti naujų reikšmingų teorijų ir idėjų. Politikos mokslams nepavyko į savo pusę patraukti gausesnės skaitytojų būrio širdis, o tarp filosofų visada atsiranda autorių, gebančių sudominti ne tik specialistus, bet ir platesnę visuomenę.

Paskutinius kelis dešimtmečius politikos filosofai savo disciplinos tapatumą formuoja galvodami ne tik apie vidinius tikslus, bet ir apie būtinybę save priešstatyti politikos mokslui. Agresyvus mokslininkų puolimas daug prisidėjo prie jų disciplinos tapatumo suvokimo. Susiformavo tam tikra priklausomybė – politikos filosofijos tikslų suvokimas tapo priklausomas nuo stipraus išorinio oponento egzistavimo. To nežinojo ankstesnių laikų politikos filosofai, savo darbus rašę negalvodami apie gynybą nuo kitų mokslų atstovų.

Per kelis paskutinius dešimtmečius politikos filosofai sukūrė savo disciplinos tikslų sampratą, kurios patys dažnai nesilaiko. Taip atsitinka ne dėl kokio nors profesinės etikos stygiaus, valios trūkumo ar paprasčiausio veidmainiavimo. Tiesiog politikos filosofija yra pernelyg plati ir prieštaringa disciplina, kad ją būtų galima įsprausti į vienos tikslų sampratos rėmus. Per kelis polemikų su politikos mokslininkais dešimtmečius susiformavo daugiau išorei, o ne vidiniam naudojimui skirtas disciplinos tikslų apibrėžimas. Atidžiau išsižiūrėjus matyti, kad po juo slepiasi viena kitai prieštaraujančios disciplinos tikslų ir vaidmens sampratos.

Politikos mokslas šiandien nėra taip agresyviai nusistatęs politikos filosofijos atžvilgiu,

kaip buvo prieš kelis dešimtmečius. Šiandien siūloma vadovautis taikaus sambūvio principu – politikos filosofai ir mokslininkai kalba apie skirtingus savo veiklos tikslus. Tačiau tai vien viešai demonstruojama taika. Politikos mokslininkai ir toliau kritiškai žvelgia į politikos filosofų veiklą, o pastarieji atsilygina tuo pačiu ir siekia atkeršyti už anksčiau patirtus pažeminimus. Jie bando įtikinti, kad politikos mokslas sugeba analizuoti tik labai siaurus politinio gyvenimo aspektus, ir įrodinėja kasdienio politinio gyvenimo dalyviams žinomas tiesas. Politikos mokslo ir politikos filosofijos konfliktas nėra kažkoks trumpalaikis dalykas. Politikos mokslininkai tiesiog privalo atsiriboti nuo politikos filosofijos. Be šito neišsivaizduojamas jų kuriamos disciplinos tapatumas.

Per daugiau negu šimtmetį nusistovėjo keletas pagrindinių bruožų, leidžiančių apibūdinti politikos mokslo ir filosofijos skirtumus. Pirmiausia reikia paminėti politikos mokslo metodiškumą. Ne taip kaip filosofai, politikos mokslo atstovai vadovaujasi aiškiai apibrėžtais tyrinėjimo metodais. Politikos filosofijai būdingas metodologinis anarchizmas. Kiekvienas politikos filosofas bando sukurti savo teoriją, siekiančią viską pradėti iš naujo. „Ten, kur yra filosofai, visada rasime nesutarimų, panašiai kaip ten, kur yra riteriai, visada bus jų turnyrai“, – sako Michaelas Walzeris (Walzer 1990: 14). Mokslinį tyrimą varžo griežtos mokslinio tyrimo taisyklės. Mokslininkai turi laikytis nešališkos, metodiškos ir į objektyvumą orientuotos pažinimo tvarkos. Politikos filosofai gali elgtis priešingai – būti šališki, subjektyvūs ir nesirūpinti savo tyrinėjimo metodų tobulinimu. Michaelo Oakeshotto žodžiais, „filosofas yra tiesiog mąstymo auka“ (Oakeshott 1985: 2).

Kaip ir kitos filosofinės disciplinos, politikos filosofija išsiskiria samprotavimų spekuliatyvumu. Mokslininkai vartoja griežtą empirinių duomenų kalbą. Jie turi sukaupti empiri-

nus duomenis ir tik po to gali pereiti prie teorinių apibendrinimų. Nors iš tikrųjų dažnai atsitinka priešingai, ir teorija atsiduria pirmiau empirinių duomenų kaupimo, galioja bendra mokslinio pažinimo taisyklė – teorija turi būti pagrįsta empiriniais faktais. Politikos filosofų nevaržo toks griežtas empirinių duomenų kaupimas ir apdorojimas. Anot Marxo, „empirinė tiesa negali būti laikoma filosofiniu atradimu“ (Marksas 1986: 131). Filosofai gali kalbėti ne tik apie tai, kas yra, bet ir apie tai, kas privalo būti, t. y. normas ir vertybes. Neatsitiktinai jų disciplina vadinama ir kitu – „normatyvinės politinės teorijos“ – vardu.

Mokslininkai pabrėžia vertybinio neutralumo reikšmę. Jie privalo būti laisvi nuo tiesioginio vertybių įsikišimo ir paklusti griežtai mokslinio tyrimo logikai. Politikos filosofai, priešingai – gali būti šališki ir net neprivalo šito dalyko slėpti. Tai pagrindinis politikos mokslo ir politikos filosofijos skirtumas. Mokslininkai turi būti neutralūs vertybių atžvilgiu, o filosofai jas gali paversti pagrindiniu savo samprotavimų objektu. Vertybinius teiginius mokslininkai bando išversti į išorinių – socialinių, biologinių ar psichinių – žmogaus elgesio paskatų kalbą. Politikos filosofai mąsto kitaip. Jie yra įsitikinę, kad politinis gyvenimas negali būti aprašytas be dėmesio vertybėms.

Politikos mokslas pasižymi griežtomis teiginių kontrolės priemonėmis. Mokslininkai mano, kad filosofai kalba empiriškai nepagrįstų teiginių kalba. Jie reikalauja aiškiai nurodyti teiginių pagrįstumo įrodymo procedūras. Filosofams tai nėra kažkoks labai svarbus dalykas. Jiems daug labiau rūpi požiūrio į politinį gyvenimą naujumas, originalumas ir kritiškumas. Mokslininkai dažnai įrodinėja visiems gerai žinomas tiesas. Filosofai siekia atverti naują politinės tikrovės matymo perspektyvą. Jie nesidomi metodišku empirinių duomenų kaupimu ir apibendrinimu, neturi metodo ir dažnai

yra labiau panašūs į poetus, o ne į mokslininkus. Ludwigo Wittgensteino žodžiais, „Filosofinė problema turi tokią formą: *Aš nežinau, kaip man pasiegti*“ (Witgenšteinas 1995: 179). Vadinasi, filosofai neturi nustatytos tyrimo metodikos ir dažnai užsiima tuo, kas labiau primena asmeninę psichoterapiją, o ne mokslinį tikrovės pažinimą.

Panašiai kaip ir gamtos mokslų atstovai, politikos mokslo specialistai tiki savo disciplinos pažanga. Jie mano, kad mokslinis politikos tyrinėjimas kopija į vis naujas pažinimo aukštumas. Politikos filosofai neturi tokio tikėjimo savo disciplinos pažanga. Jie yra pasiruošę sulaužyti bet kokią nusistovėjusią tyrinėjimo tvarką ir net nebijo atvirai pripažinti, kad jų disciplina nedaro didelės pažangos. Jie dažnai siūlo ne naujus atsakymus, bet naujus klausimus. Revoliucinis mokslas yra labai retas reiškinys, o revoliucinė filosofija yra beveik kasdienis filosofų bendruomenės reikalavimas. Tikrai didis filosofas turi siūlyti naują tikrovės matymo perspektyvą, griauti nusistovėjusius mąstymo stereotipus ir formuluoti naujas idėjas.

Keisčiausia yra tai, kad filosofai gali paneigti net ir jų discipliną bei politikos mokslą skiriančias ribas. Jie taip pat kartais būna metodiški, siekia vertybinio neutralumo, kuria savo teorijų pagrįstumo kriterijus ir net reikalauja tyrinėjimų pažangos. Bet kokį griežtesnį politikos mokslo ir politikos filosofijos atskyrimą sunkina tai, kad filosofai lengvai gali elgtis panašiai kaip mokslininkai. Geriausias įrodymas – praeito amžiaus antrosios pusės analitinė filosofija. Analitikai filosofiją traktavo kaip metodą, o ne kokį nors substancialų teiginių rinkinį. Tai buvo keistas sumanymas – filosofai savo misiją bandė pateisinti elgdamiesi taip pat, kaip elgiasi jų oponentai iš mokslininkų stovyklos.

Susidūrę su politikos mokslo išpuoliais, politikos filosofai yra priversti ieškoti tvirtesnių

savo disciplinos tapatumo pagrindų. Jie turi aiškiai pasakyti, koks yra jų disciplinos tikslas ir kas yra likę už jų kolegų mokslininkų akiračio. Skirtingai negu politikos mokslo atstovai, jie savo disciplinos tapatumą sieja su vertybinių ir normatyvinių politinio gyvenimo prielaidų analize. Juos domina ne konkretūs empirinės medžiagos tyrinėjimai, kaip būdinga mokslams, bet politinį patyrimą sukuriantys sąvokiniai modeliai, kategorijos ir vaizdiniai. Berlinas teigia: „Amžinas filosofų uždavinys – tirti viską, kas mokslų ir kasdienio stebėjimo metodams atrodo neįtartina, t. y. kategorijas, sąvokas, modelius, mąstymo ir veiklos būdus ir ypač jų susidūrimo vienas su kitu būdus, siekiant sukonstruoti kitas, vidujai mažiau prieštaringas ir (nors tai niekada visiškai negali būti pasiekta) mažiau iškraipomas metaforas, simbolius ir kategorijų sistemas“ (Berlin 1995: 33).

Dauguma politikos filosofų mano, kad jų disciplina yra sudedamoji moralės filosofijos dalis. Tačiau šiuo klausimu nėra didesnio sutarimo. Kai kurie autoriai mano, kad politikos filosofija neturi būti traktuojama kaip moralės filosofijos dalis. Jų nuomone, disciplinos tikslas – tirti savarankiškas politinio gyvenimo normas ir vertybes, nepriklausančias nuo moralės. Nesileidžiant į platesnes diskusijas šiuo klausimu, galima pasakyti, kad moralės ir politikos filosofijos sąjunga yra turbūt patikimiausias kelias pastarosios savitumui įtvirtinti. Kadangi iš etikos neįmanoma padaryti griežto mokslo, tai sąjungą su ja sudariusi politikos filosofija beveik savaime tampa kažkuo kitu negu mokslas.

Politikos filosofai mėgsta sakyti, kad jie atstovauja humanitariniams, o ne socialiniams mokslams. Tai ypač pabrėžia autoriai, kalbantys apie esminį gamtos ir humanitarinių mokslų skirtumą. Klasikiniai politinės filosofijos tekstai buvo ne tik mokslinis tyrinėjimas, bet ir piliečių moralinio bei politinio ugdymo prie-

monė. Šiuolaikinis politikos mokslas reikalauja griežtai atskirti teoriją ir moralę. Mokslininkai negali pasirašyti po Aristotelio teiginiu, kad praktinio gyvenimo klausimai gali būti pateikti tik bendrais bruožais, o ne tiksliai. Juos dar labiau turi stebinti šio autoriaus tvirtinimas, kad politiką tiriančio proto sprendimai privalo būti vienybėje su dorybėmis. Modernusis politikos mokslas sąmoningai vengia bet kokių moralinio piliečių ugdymo uždavinių. Asmenybės ugdymas ir mokslinis tyrinėjimas suvokiami kaip du visiškai skirtingi dalykai.

Klasikinės politinės filosofijos kūrėjai ne tik analizavo visuomenės gyvenimo reiškinius, bet ir siekė formuoti piliečių moralinį charakterį. „Filosofas“ jiems buvo kitas moralinio autoriteto vardas. „Vadintis pretenzingu filosofo vardu, – rašė Imanuelis Kantas, – turi teisę tik tas, kuris galėtų savo asmeniu kaip pavyzdžiu parodyti neabejotinai teisingą išminties poveikį“ (Kantas 1987: 131). Mokslininkams nerūpi piliečių moralinio charakterio ugdymo uždaviniai. Jie visą dėmesį sutelkia į metodiško mokslinio tyrimo rezultatus. Tikrai keistai atrodytų šiuolaikinio politikos mokslo atstovai, save bandantys pristatyti kaip Kanto stiliaus moralistus. Šiandien jau net menininkai yra linkę kalbėti apie savo kūrybos nepriklausomybę nuo moralės.

Politikai dažnai nepasitiki nei politikos mokslininkais, nei politikos filosofais. Jie mano, kad tai du vienodai tušti ir pavojingi dalykai. Po Antrojo pasaulinio karo daug rašyta apie gamtamokslinio tyrimo metodų perkėlimo į politiką pavojus. Kai kurie autoriai mano, kad mokslinis tikėjimas nepajudinamais istorijos dėsniais virto nepagarba žmogaus teisėms ir tobulų socialinių problemų sprendimų ilgesiu. Kiti bando įtikinti, kad filosofija (ir ypač metafizika) yra didelis demokratijos priešas. Jie įrodinėja, kad metafizikai ir jų sekėjai bando primesti vieną gero gyvenimo sampratą, taip mesdami iššūkį moralinio pliuralizmo idėjai.

Tikrai įdomi diskusija vyksta apie politikos mokslininkų ir politikos filosofų teorijų pritaikomumą. Giovanni Sartori mano, kad praktinis nepritaikomumas yra išskirtinis politikos filosofijos bruožas: „Jeigu mes į filosofiją, ir ypač į politinę filosofiją, žvelgiame kaip į raktą *veiksmo programai*, tai tokia programa, be abejonės, yra nepritaikoma“ (Sartori 1974: 143). Tai mažai įtikinantis argumentas. Politikos filosofai taip pat gali pateikti daugybę pavyzdžių, įrodančių praktinių jų teorijų ir idėjų pritaikomumą. Tarkime, jie gali kalbėti apie Tomo Akviničio filosofijos įtaką katalikų bažnyčios doktrinai, Johno Locke'o poveikį liberalizmui, Edmundo Burke'o įtaką konservatizmui ar Karlo Marxo filosofinių idėjų nuopelnus šiuolaikinių Vakarų visuomenių raidai.

Kai kurie autoriai mano, kad filosofai turi tik aprašyti faktišką kalbos vartojimą, nieko nekeisdami ir nepagrįsdami. Wittgensteino žodžiais, filosofija „palieka visa, kaip yra“ (Wittgensteinas 1995: 177). Kita grupė autorių mano priešingai – filosofija turi būti pagrindinis politinių permainų šaltinis. Nesigilinant į nesutarimus tarp šių dviejų autorių grupių, reikia pripažinti, kad politikos mokslas iš tikrųjų yra pritaikomas kitaip negu filosofija. Mokslinių tyrimų atveju svarbiausias dalykas yra empirinių duomenų kaupimas ir sugebėjimas juos panaudoti konkrečioms praktinio gyvenimo problemoms spręsti. Politikos mokslas gali būti sudėtinė socialinės inžinerijos dalis. Filosofinės idėjos visuomenės gyvenimą gali keisti tik per jų poveikį piliečių savivokai. Didžiausias paradoksas yra tai, kad klaidingos filosofinės teorijos visuomenės gyvenimą gali pakeisti labiau negu empiriškai patikrinti mokslininkų teiginiai. Marksizmas yra geriausias šito dalyko įrodymas.

Politikos mokslo specialistai nori būti panašūs į gamtos mokslų atstovus. Jie siekia mokslinio pažinimo rezultatų, leidžiančių re-

formuoti ir keisti visuomenės gyvenimą. Anot Martino Heideggerio, mokslas yra „užmaskuotas išibraunantis tikrovės apdorojimas“ (Heidegger 1972: 253). Tačiau politikos mokslo atstovams tai sunkiai pasiekiamas tikslas. Politikams praktikams reikalingas tik labai siauras politikos mokslų fragmentas – sociologinės apklausos, statistinė analizė ir kai kurie lyginamosios politinės analizės fragmentai. Jie sugeba veikti ir be mokslininkų pagalbos. Į praktinį gyvenimą įsitraukę žmonės jį dažnai pažįsta geriau negu į nešališkumą ir neutralumą pretenduojantys mokslininkai.

Politikos mokslo specialistai negali pretenduoti į kažkokią grynai mokslinę politiką. Mokslas ir politika yra du skirtingi žmoniškojo patyrimo modusai. Piliečiai ir be mokslo tiesų pažinimo gali tvarkyti savo kasdienio gyvenimo reikalus. Oakeshott'o žodžiais, politika neprasideda nuo teorijos, panašiai kaip kulinarija neprasideda nuo kulinarijos vadovėlio. Politinės institucijos išauga iš žmonių kasdinių įsitikinimų ir praktinės veiklos įgūdžių. Mokslininkai negali nesiskaityti su kasdienėmis piliečių politinėmis diskusijomis, jų tarpusavio supratimu ir nusistovėjusiomis kultūrinio gyvenimo tradicijomis. Toks nesiskaitymas būtų iššūkis jų laisvei ir lygybei. Eiliniai piliečiai turi teisę apie politiką galvoti kitaip negu mokslininkai. Jų abejingumas politikos mokslui (o kartu ir politikos filosofijai) yra sudedamoji jų politinės laisvės dalis. Pasak Michaelo Walzerio, „demokratija neturi jokių pretenzijų filosofijos srityje, o filosofai neturi jokių specialių teisių politinėje bendruomenėje“ (Walzer 1981: 397).

Politikos filosofai atrodo keistai šiuolaikinėje mokslų gerbiančioje Vakarų kultūroje – jie atvirai prisipažįsta nesą mokslininkai. Tačiau tai nereikia, kad jie atsisako teoretikų vardo. Žodis *teorija* yra didžiausias jų nesutarimų su politikos mokslininkais objektas. Politikos

filosofai mano, kad politinė teorija gali būti konstruojama kitaip, negu tai daro empirinio politikos mokslo kūrėjai. Jie siūlo kurti normatyvines teorijas, aiškinančias politinio gyvenimo įvykių prasmę, o ne juos siejančius priežastinius ryšius. Dabartinė *politinės teorijos* termino vartojimo tradicija, kaip jau buvo minėta, yra palanki politikos filosofams. *Politinės teorijos* terminas toliau vartojamas kaip *politinės filosofijos* sinonimas.

Besiginčydamis su politikos mokslininkais, filosofai sukūrė tam tikrą oficialią savo disciplinos tikslų sampratą. Jos esmę sudaro griežta fakto ir vertybės perskyra. Politikos filosofai mano, kad jų kolegų mokslininkai tyrinėja faktus, o jie kalba apie normas, vertybes ir sąvokinius patyrimo įprasminimo modelius. Ši politikos mokslo ir filosofijos skirtumą yra gerai apibūdinęs Berlinas. Jis mokslus padalijo į tris grupes – formaliuosius, empirinius ir filosofinius. Pastarieji, jo nuomone, privalo atsakyti į klausimus, liekančius už pirmųjų dviejų mokslų grupių ribų. Tai klausimai: „Kas yra laisvė?“, „Kas yra lygybė?“, „Kas yra teisingumas?“, „Kas yra politika?“, „Kodėl turime paklusti valdžiai?“, „Koks yra moralės ir politikos santykis?“

Politikos filosofai negali pabėgti nuo kantiškos savo disciplinos tikslų sampratos. Kantas manė, kad ne viskas politikoje yra iš patyrimo, bet priklauso nuo tam tikrų sąvokinių ir vertybinių prielaidų. Jis siūlė skirti empirinį patyrimą ir jį sukuriančias neempirines prielaidas, susietas su mūsų sąvokomis, idealais ir vertybėmis. Šis kantiškas požiūris yra dabartinės politikos filosofijos tikslų suvokimo pagrindas. Politikos filosofai kantiškai analizuoja politinį patyrimą sukuriančias normas, vertybes ir kategorijas. Daugelis jų nepripažįsta Kanto apriorinių patyrimo elementų, tačiau jie ir toliau mano, kad politinis patyrimas yra priklausomas nuo tam tikrų vertybinių ir normatyvinių prielaidų.

Filosofai mėgsta pabrėžti kritinį savo disciplinos vaidmenį. Jie mano, kad politikos mokslininkai nekritiškai žvelgia į nusistovėjusias politinio gyvenimo normas ir gali abejingai nagrinėti net labiausiai pakrikusias politinio gyvenimo formas. Tai pristatoma kaip jų vertybinio neutralumo padarinys. Mokslininkai analizuoja faktus ir turi vengti bet kokių kritiškų kalbų apie tiriamąjį objektą. Politikos filosofai gali elgtis priešingai. Jie sąmoningai ieško kuo kritiškesnio požiūrio į tikrovę. Tik nedidelė konservatyviai nusiteikusių autorių dalis mano, kad seno požiūrio išsaugojimas yra ne mažiau svarbus dalykas negu naujų filosofinių idėjų formulavimas.

Analitinė filosofija, kaip jau buvo minėta, mokslinio mąstymo standartus bandė perkelti į filosofiją. Tai buvo pozityvistinis maištas filosofų stovyklos viduje. Perėję prie politikos, analitikai imdavosi metapolitinių tyrinėjimų. Jie nagrinėjo politikos kalbą, politinių argumentų struktūrą ir kitas su jų pagrįstumu susijusias problemas. Buvo norima pabėgti nuo konkrečių politinių klausimų nagrinėjimo, manant, kad apie politiką galima pasakyti kažkokią svarbią nepolitinę tiesą. Ronaldas Dworkinas tokį požiūrį apibūdina kaip „archimedizmą“. Jis teigia: „Filosofai iš aukšto, iš išorės arba viršaus, žiūri į moralę, politiką, teisę ir mokslą. Jie skiria pirmojo laipsnio praktikos diskursą, – kuris yra ne filosofų diskursas, atspindintis ir įrodinėjantis, kas yra teisinga ir neteisinga, teisėta ir neteisėta, gražu ir kasdieniška, – nuo jų pačių antrojo laipsnio „meta“ platformos diskurso, kuris apibrėžia ir nagrinėja pirmojo laipsnio sąvokas, pirmojo laipsnio tvirtinimus skirstydamas bei priskirdamas filosofinėms kategorijoms“ (Dworkin 2004: 2).

Analitikų maištas filosofų stovyklos viduje šiuo metu jau yra beveik visiškai numalšintas. Jų oponentams pavyko įrodyti, kad filosofai negali pabėgti nuo substancialių moralinio ir po-

litinio gyvenimo klausimų. Normatyviniai ir vertybiniai teiginiai yra savarankiškas politinio gyvenimo ir mąstymo elementas, kurio negalima suvesti į kokius nors anapus moralės ir politikos esančius kalbinius, biologinius, ekonominius ar psichinius veiksnius. Mokslo vardu kalbantis neutralus politinio gyvenimo stebėtojas negali rasti kokios nors išskirtinės tiesos, leidžiančios nesiskaityti su eilinių politinio gyvenimo dalyvių supratimu.

Politikos filosofams šiuo metu daug padeda naujausios mokslo filosofijos permainos. Mokslo filosofai suabejojo metodologiniu gamtos ir visuomenės mokslų perskyros griežtumu ir net pasiūlė pereiti prie filosofams artimos „metodologinio anarchizmo“ idėjos. Atsirado naujų didelių abejonių dėl vertybinio gamtos mokslų neutralumo. Dabartiniai mokslo filosofai mano, kad gamtos mokslai yra kultūriškai ir istoriškai nulemtas dalykas. Tai reiškia, kad net ir labiausiai norėdami gamtos ir visuomenės mokslų kūrėjai negali nuosekliai įgyvendinti vertybinio neutralumo ir nešališkumo principo.

Dabartiniai mokslo filosofai mano, kad empirinių duomenų aiškinimas priklauso nuo mūsų pasirinktų sąvokinių rėmų. Toks požiūris verčia išties suabejoti empirine politikos mokslo prigimtimi. Šis mokslas taip pat priklauso nuo tam tikrų sąvokinių prielaidų. Neįmanoma griežta pažinimo subjekto ir objekto perskyra. Pažinimo objektas priklauso nuo mūsų turimų sąvokų, istorinių aplinkybių ir praktinės patirties. Toks mokslo filosofų įsitikinimas griaua griežtą teorijos ir praktikos perskyrą, apie kurią kalbėjo net kelios politikos mokslų kūrusių pozityvistų kartos.

Politikos filosofai šiandien gali daug tvirtčiau jaustis politikos mokslo išpuolių akivaizdoje. Tačiau šios permainos neturėtų užtemdyti kai kurių dabartinės politinės filosofijos negalių. Ilgai užsitęsę konfliktai su politikos

mokslu sukūrė tam tikrą gynybinį šios disciplinos tapatumą. Formuluodami savo veiklos tikslus, filosofai dažnai sąmoningai ir nesąmoningai galvoja apie savo didįjį oponentą. Tai leidžia atsirasti tam tikram veidmainiavimui – tai, ką jie sako viešai savo didžiojo oponento akivaizdoje, dažnai skiriasi nuo to, ką jie daro nagrinėdami konkrečias filosofines problemas. Daugelis svarbių filosofinio gyvenimo reiškinių lieka nepastebėti už oficialiai pripažįstamos disciplinos tikslų klišės.

Nepaisant bendrų tikslų apibrėžimų, politikos filosofai laikosi skirtingų, dažnai tarpusavyje nesuderinamų disciplinos vaidmens sampratų. Vieniems atrodo, kad jų kuriama disciplina turi keisti, reformuoti ir išlaisvinti visuomenę, kiti pabrėžia jos pažintinį vaidmenį, o treči kalba apie jos auklėjamąją funkciją. Nemažai autorių į politikos filosofiją žvelgia kaip į tam tikrą intelektualinį žaidimą, kurio tikslas – atrasti naujas netikėtas sąvokas, žodynus ir vaizdinius. Politikos filosofai nesutaria dėl svarbiausio dalyko – ar jie turi būti arčiau mokslo, ar privalo stiprinti savo ryšius su literatūros ir meno pasaulių žmonėmis?

Teiginys, kad politikos filosofai tyrinėja normas ir vertybes, yra tik bendra klišė. Laikantis tokios disciplinos tikslų sampratos, bet kuris literatūrinis samprotavimas apie politiką taip pat gali būti traktuojamas kaip sudedamoji politikos filosofijos dalis. Leo Straussas politikos filosofijai kėlė didelius reikalavimus: „Politikos filosofija turi nuomonę apie politinių dalykų prigimtį pakeisti politinių dalykų prigimties pažinimu“ (Strauss 1957: 344). Tokie reikalavimai buvo tvirtas pagrindas politikos filosofijai atsiskirti nuo literatūros, meno ir publicistikos pasaulių. Tačiau daugybė požymių rodo, kad to nepavyksta nuosekliai įgyvendinti. Nemaža dalis filosofų ir toliau yra tos nuomonės, kad literatūra yra daug svarbesnis politinės filosofijos sąjungininkas negu mokslas.

Straussas buvo įsitikinęs, kad filosofinis pažinimas turi pakeisti kasdienę nuomonę. Nemaža dalis autorių (ypač iš postmodernistų stovyklos) mano kitaip. Jie mėgina įtikinti, kad bet koks laisvas nuomonės apie politiką formulavimas gali būti traktuojamas kaip politinės filosofijos forma. Toks disciplinos prigimties ir tikslų suvokimas sukuria naujų tapatumo problemų. Dabar jau tampa neaišku, kuo politikos filosofija skiriasi nuo literatūros ir meno.

Nėra abejonės, kad rašytojai ir menininkai taip pat kalba apie normas ir vertybes. Tačiau negalima nematyti, kad tarp Thomaso Hobbeso ir Williama Shakespeare'o samprotavimų apie politiką egzistuoja esminis skirtumas. Postmodernistai į tai yra linkę nekreipti dėmesio. Jiems atrodo, kad tiek Hobbeso, tiek Shakespeare'o atveju susiduriame su tais pačiais literatūriniais tekstais. Toks jų požiūris gali būti traktuojamas kaip rimtas pasikėsinimas į svarbiausią politikos filosofiją ir politikos mokslą siejančią grandį – bendras abiejų disciplinų atstovų pastangas kurti teoriją. Nutrynus ribą tarp literatūros ir teorijos, politikos filosofija atsiduria tarp meninei, o ne mokslinei vaizduotei artimų reiškinių. Tai toks pat iššūkis šios disciplinos tapatumui, kaip ir nesenos politikos mokslininkų pretenzijos ją pajungti mokslinio mąstymo logikai.

Politikos filosofija yra daug labiau nenuspėjama disciplina, negu galima tikėtis iš bendrų jos tikslų apibrėžimų. Kiekvienas filosofas turi iš naujo formuluoti visas pradines savo tyrinėjimo prielaidas. Sunku pasakyti, kas yra būtinas filosofinio politikos tyrimo elementas. Politikos filosofiją sunku įsprausti į kokios nors vienos disciplinos tikslų ribas. Šios disciplinos autorių samprotavimus lemia skirtingos pradinės prielaidos ir nuostatos. Jei nebūtų žmonių, kuriems brangūs liberalizmo, konservatizmo ir socializmo principai, neturėtume daugybės reikšmingų politinių filosofijų. Jeigu ne-

būtų skeptikų, liktume be Thomaso Hobbeso ir Johno Stuardo Milelio darbų, o jeigu išnyktų tikėjimo žmonės, neturėtume Augustino, Tomo Akviniečio ar Josepha Ratzingerio filosofijų. Sunku apibrėžti kokį nors vieną politikos filosofijos tikslą, nes patys filosofai dažniausiai ieško ne bendrų tikslų, bet kuo didesnių nesutarimų. Politikos mokslininkai turi daug aiškesnę normalaus mokslo sampratą negu filosofai, kurie nuolatos bando sukurti revoliucinę situaciją ir yra pasiruošę neigti bet kokią nusistovėjusią tyrimo tvarką. Kadangi filosofinės tiesos negali būti patikrintos visų pripažintais metodais, ši aplinkybė atveria kelią tikrai dideliems idėjiniams nesutarimams.

Stebina tai, kad net atsidūrę už mokslo ribų dauguma politikos filosofų ir toliau nori būti teoretikais. Romantizmo epocha filosofus išmokino daugiau dėmesio skirti meninei vaizduotei, intuicijai ir netikėtoms vaizdinių asociacijoms. Tačiau dauguma politikos filosofų šiandien ir toliau lieka teorijos, o ne meno pusėje. Tai galima traktuoti kaip tam tikrą politikos filosofijos ir politikos mokslo giminystės įrodymą. Net ryždamiesi įvairiausiems idėjiniams eksperimentams, politikos filosofai dažniausiai lieka teorijos pusėje. Jų teorijos formuojamos kitaip negu politikos mokslo teorijos, tačiau jos taip pat vertos *teorijos* vardo.

Reikia pripažinti, kad politikos filosofai gali daug mažiau, negu mėgina pavaizduoti formuluodami bendrus savo disciplinos tikslus. Kantiškoji politikos filosofijos tikslų samprata reikalauja išryškinti naujus politinio mąstymo modelius. Tačiau šių modelių skaičius yra gana ribotas. Kantas manė, kad jam pavyko rasti visas pagrindines teorinio ir praktinio proto kategorijas. Tai tinka ir politikos filosofų siekiamam apibūdinti. Naujas politinio mąstymo modelis yra labai retas praktinio gyvenimo reiškinys. Politikos filosofai nesutinka su nusistovėjusiomis politiškumo sampratomis, tačiau jie turi

labai mažai šansų rasti kokias nors naujas politinio mąstymo formas.

Nepaisant bendro sutarimo dėl pagrindinio disciplinos tikslo, politikos filosofai neturi jokios nusistovėjusios tyrinėjimo matricos. Reikia sutikti su Wittgensteinu, kuris sakė, kad filosofijos gylis dažnai yra panašus į sąmojo gylį. Pagrindinis politikos filosofijos tikslas – atverti naujas, neįprastas ir netikėtas politinės tikrovės matymo perspektyvas. Tam tinka pačios netikėčiausios tyrinėjimo strategijos – pradedant mokslinių tyrimų rezultatų interpretacija ir baigiant pusiau literatūrinio pobūdžio samprotavimais. Filosofinis tekstas gali pakeisti praktinį politinių dalykų supratimą neatitikdamas pagrindinių mokslinio teksto reikalavimų. Politikos filosofija neturi jokios nustatytos savo argumentų kalbos. Nicollo Machiavelli ir Edmundas Burke'as rašė kaip publicistai, tačiau ši aplinkybė jiems nesutrukdė atverti naujas politinio mąstymo perspektyvas.

Politikos filosofija negali būti pernelyg filosofiška disciplina. Ji turi atsižvelgti į praktinę politinio gyvenimo patirtį. Kai akademinė filosofija užmiršta kasdienio politinio gyvenimo reikalus, užsidaroma dramblio kaulo bokšte. Daugybė akademinės politinės filosofijos samprotavimų neturi jokios praktinės reikšmės. Tačiau politikos filosofija nėra vien akademinė disciplina. Eiliniai politinio gyvenimo dalyviai taip pat kuria savo „mėgėjiškas“ teorijas, ir tai yra pagrindinis akademinės politinės filosofijos gyvybės šaltinis. Akademikai dažniausiai tik išryškina visuomenės, kurioje jie gyvena, filosofinius įsitikinimus. Tai bene paprasčiausias, nors kartu ir pats sudėtingiausias politinės filosofijos uždavinys.

Kad ši disciplina klestėtų, reikia tam tikros piliečių lūkesčių ir tikrovės neatitikties. Kitais

žodžiais, politikos filosofijai reikia praktinio politinio gyvenimo nesėkmės. Į tai vykusiai atkreipė dėmesį Johnas Rawlsas: „Į politinę filosofiją atsigręžiame tada, kai subyra tai, ką Walzeris galėtų pavadinti mūsų bendruoju politiniu sutarimu, taip pat tada, kai prieštaravimų iškyla mūsų pačių sąmonėje“ (Rawls 2002: 95). Politikos filosofams daug geriau sekasi, kai suvokia, kad nusistovėjusi politinio gyvenimo forma prieštarauja jų ir kitų piliečių lūkesčiams.

Gamtos mokslams autoritetą sukūrė techninė pažanga. Politikos mokslams tai sunkiai pasiekiamas dalykas. Dar blogesnė šiuo požiūriu yra politikos filosofijos padėtis. Ši disciplina neturi jokių progų virsti techniniais išradimais. Jos tikslas – padėti žmonėms suprasti, išsaugoti ir kurti tam tikras politinio gyvenimo prasmes. Tai kažkas daugiau negu vien įprastinis reikalavimas tirti normas ir vertybes. Mokslas negali sukurti žmogaus ir visuomenės gyvenimo prasmės. Tai daugiau filosofinis uždavinys. Filosofai turi atsakyti į klausimus, liekančius už mokslininkų akiračio: „ką tai reiškia?“ ir „kokia yra vieno ar kito dalyko prasmė?“

Politikos filosofija neturi ir negali turėti vieno tikslo. Politikos mokslo išpuolių akivaizdoje filosofai suformulavo pakankamai įtikinamą savo disciplinos tikslų sampratą. Tačiau tai daugiau vien reklaminė iškaba. Visas disciplinos žavesys prasideda įėjus į po šia iškaba esantį pastatą. Tačiau būtent čia užmirštama tai, kas buvo parašyta lauke. Tai ne kažkoks trumpalaikis politikos filosofų užsimiršimas, bet beveik būtinas jų veiklos elementas. Politikos filosofai savo samprotavimus turi pradėti ne nuo kokių nors bendrų tikslų formuluočių, bet nuo ginčų apie labai konkrečius (nors ir bendromis sąvokomis formuluojamus) dalykus.

LITERATŪRA

- Berlin, Isaiah. 1995. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vert. A. Jokubaitis. Vilnius: Amžius.
- Berlin, Isaiah. 1972. „Does Political Theory Still Exist?“, in *Philosophy, Politics and Society*, ed. by P. Laslett and W.G. Runciman. Oxford: Basil Blackwell: 1–33.
- Dworkin, Ronald. 2004. „Hart’s Postscript and the Character of Political Philosophy“, *Oxford Journal of Legal Studies* 1: 1–37.
- Heidegger, Martin. 1992. *Rinkiniai raštai*. Vert. A. Šliogeris. Vilnius: Mintis.
- Kantas, Imanuelis. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vert. R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Marksas, Karlas. 1986. *Ankstyvieji filosofijos raštai*. Vert. T. Sodeika. Vilnius: Mintis.
- Oakeshott, Michael. 1985. *Experience and its Modes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, John. 2002. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas.
- Sartori, Giovanni. 1974. „Philosophy, Theory and Science of Politics“, *Political Theory* 2: 133–162.
- Strauss, Leo. 1957. „What is Political Philosophy?“, *The Journal of Politics* 3: 343–368.
- Vitgenšteinas, Liudvigas. 1995. *Rinkiniai raštai*. Vert. R. Pavilionis. Vilnius: Mintis.
- Walzer, Michael. 1981. „Philosophy and Democracy“, *Political Theory* 3: 379–399.
- Walzer, Michael. 1990. „The Communitarian Critique of Liberalism“, *Political Theory* 1: 6–23.

AIM OF POLITICAL PHILOSOPHY

Alvydas Jokubaitis

Summary

Over the last few decades, political philosophers have been formulating the identity of their discipline not merely in terms of their inner objective. An aggressive attack of political scientists contributed significantly towards the perception of the identity of political philosophy. The definition of the purpose of political philosophy became dependent on the existence of a strong external opponent. This was hardly the case with the political philosophers representing the former generations. They contributed towards development of political philosophy without thinking about guard against representatives of other sciences.

During the last few decades, political philosophers have come up with the definition of the purpose of their discipline. But they do not adhere to it in their real philosophical investigations. This non-adherence is caused not by the lack of professional ethics, will power or by dissimulation. Political philosophy as a discipline is too broad and controversial to be enclosed in the framework of a single definition of purpose. The definition of the purpose formulated during several decades of debates with political scientists, is oriented towards the external rather than internal use.

Keywords: political philosophy, political science, normative theory, positivism.